

A tyrannos pályakezdése

„A monarchia két formájának már az eredete is ellentétes: a királyság (*basileia*) a tisztességeseknek (*tois epieikesi*) támogatására alakult a néppel szemben, s királlyá rendesen oly jellemes férfit szoktak tenni, aki erényével, az erényből fakadó tetteivel vagy őseinek érdemeivel kimagaslik a többi közül, a tyrannos azonban a nép tömegéből (*ek tu dému kai tu pléthus*) emelkedik ki az előkelőkkel szemben, hogy a népet részükről ne érje jogtalanság. S erre mutatnak a tények is. Úgyszólván a legtöbb tyrannos a népvézerek soraiból (*ek démagógón*) került ki; és megbíztak bennük, mert rágalmazták az előkelőket.” Aristotelés: *Politika*. 1310b. Ford. Szabó M.

„A régebbiek azonban részint úgy keletkeztek, hogy a királyok eltértek a hagyományoktól és korlátlan hatalom (*despotikóteras archés*) után vágyakoztak, részint pedig azokból lettek tyrannosok, akiket a legfőbb hivatalokra (*epi tas kyrias archas*) megválasztottak (régente ugyanis a nép hosszú időre szóló állami és vallási méltóságokat szervezett), egy másik fajta tyrannis pedig olyan oligarchiából keletkezett, amelyben egyetlen embert választottak a legfőbb tisztségre.” Aristotelés: *Politika*. 1310b. Ford. Szabó M.

Aristotelés szavait, amelyek mély nyomot hagytak a tyrannis keletkezéséről szóló ókori elképzeléseken és a modern szakirodalomban, két szempont szerint szeretném megvizsgálni. Az egyik, hogy kimutatható-e egyáltalán a nép soraiból kiemelkedő, démagógósként viselkedő tyrannos a többé-kevésbé hitelesnek tekinthető történeti hagyományban, a másik pedig az, hogy az általunk ismert tyrannisosok, legalábbis amelyekről információkkal rendelkezünk, hogyan jöttek létre, az egyes tyrannisosok milyen eszközökkel ragadták magukhoz a hatalmat, és mindez mennyire áll összhangban Aristotelés elméletével.

A vizsgálat kezdetén tisztáznunk kell, hogy mai tudásunk szerint hány polisban uralkodott tyrannos hosszabb-rövidebb ideig az archaikus (Berve szavával a régebbi) tyrannis időszakában. Az általam feldolgozott 544 polisból 68-ban volt a kezdetektől Kr. e. 400-ig legalább egyszer tyrannis.¹ E tyrannisosok területi megoszlása a következő:

---

¹ A tanulmány során idézett adatok a POLIS számítógépes adatbázisból származnak, amelyet az OTKA (T 014761) támogatásával hoztam létre tanítványaimmal. A tyrannis értékelésénél az alábbi szakirodalomra támaszkodtam: *Ameling, W.*: Tyrannen und schwangere Frauen. *Historia*, 35 (1986) 507—508; *Andrewes, A.*: The Greek Tyrants. London 1956; *Berve, H.*: Die Tyrannis bei den Griechen. I—II. München 1967; *Kinzl, K. H.*: Betrachtungen zur älteren Tyrannis. *Uő* szerk. Die ältere Tyrannis bis zu den Perserkriegen. Darmstadt 1979, 298—325; *Libero, L. de*: Die archaische Tyrannis. Stuttgart 1996; *Mossé, C.*: La tyrannie dans la Grèce antique.

Szicília	11 tyrannis
Itália	8 tyrannis
Kis-Ázsia	20 tyrannis
Afrika	1 tyrannis
Anyaország és szigetek	28 tyrannis ²

A perzsák által hatalomra juttatott, tőlük függő, vagy függésbe került és Berve által, talán nem teljesen jogosan, vazallustyranninak nevezett monarchikus államformából tizenhetet találunk, ezek előfordulása természetesen Kisázsia, Thrákiára és a közelben fekvő szigetekre korlátozódik.³ Vizsgálatunkból a függő helyzetben lévő tyrannosokat célszerű kirekeszteniünk, hiszen őket, az esetek nagy részében, a perzsa hadsereg ültette a polis nyakába.

Az egyes tyrannosok hatalomra jutásáról, különös tekintettel a tyrannis alapítóinak kezdeti lépéseire, keveset tudunk. Akikről azonban bármiféle információval rendelkezünk polisuk leggazdagabb arisztokratái közül kerültek ki.

Arisztokrata és/vagy gazdag

Aristodémos	Kymé	Dion. Hal. 7, 4, 5	saját vagyonából eteti a szegényeket
Gelón	Gela	Inscr. von Ol. 143	kocsiverseny győzelem hierophantés család

Paris 1969; *Németh Gy.*: A zsarnokok utópiája. Budapest 1996; *Parker, V.*: Vom König zum Tyrannen. Eine Betrachtung zur Entstehung der älteren griechischen Tyrannis. *Tyche* 11 (1996) 165—186; *Waters, K. H.*: Herodotus on tyrants and despots. *Historia* ES.15 (1971); *Weber, G.*: Poesie und Poeten an den Höfen vorhellenistischer Monarchen. *Klio* 74 (1992) 25—77. *GTSZ = Németh Gy.* (szerk.): Görög történelem szöveggyűjtemény. Budapest 1996.

² *Szicília*: Agyrion; Akragas; Gela; Himera; Kamarina; Katané; Leontinoi; Naxos; Selinus; Syrakusai; Zanklé. *Italia*: Elea; Hérakleia (?); Krotón; Kymai, Metapontion (?); Pyxus; Rhégion; Sybaris. *Kis-Ázsia*: Abydos; Alabanda; Ephesos, Erythrai; Halikarnassos; Hérakleia Pontika; Idyma; Kindyé; Kolophón; Kymé; Kyzikos; Lampsakos; Milétos; Mylasa; Parion; Phókaia; Sigeion; Syangela (?); Termera; Troas. *Afrika*: Kyréné. *Anyország és a szigetek*: Ambrakia; Anaktoron; Argos; Athén; Aulis; Byzantion; Chalkis; Chersonésos; Chios; Epidauros; Eretria; Héphaistia; Kalyrna; Kephallénia; Korinthos; Kós; Krisa; Lindos; Megara; Naxos; Pangaion; Pisa; Phleius; Phókis; Prokonnesos; Samos; Sikyón; Thasos.

³ Időlegesen vagy tartósan a perzsáktól függő tyrannosok: Abydos; Alabanda; Byzantion; Chersonésos; Héphaistia; Lampsakos; Pangaion; Phókaia; Prokonnesos; Kalyrna; Kymé; Kyzikos; Milétos; Mytiléné; Parión; Samos; Termera. Vö. Berve: i. m. 85. A vazallustyrannis kifejezés használatának jogosságát megkérdőjelezi *Libero* i. m. 414—417.

Kleandros	Gela	Inscr. von Ol. 142	apja, Pantarés olympiai kocsiverseny győzelme
Kleobulos	Lindos	Diog. Laert. 1, 89	Athéna templomát felújítja, család őse Héraklés
Kypselos	Korinthos	Hérod. 5, 92	Bakchiada eredet
Lygdamis	Naxos	Arist. Pol. 1305a Hérod. 1, 62	oligarcha eredetű, Peisistratost pénzzel támogatja
Miltiadés 1.	Chersonésos	Hérod. 6, 34—6	olympiai győztes, Philaida, Kypselos dédunokája
Miltiadés 2.	Chersonésos		Philaida
Orthagoras	Sikyón	Paus. 6, 19, 2	testvére, I. Myrón olympiai kocsiverseny győztes
Peisistratos	Athén	Athénai. 12, 44, 532	birtokáról bárki szabadon vehet élelmiszert
Pittakos	Mytiléné	Alk. frg. 129, 13; 298, 47; Suda s. v. Pittakos	arisztokrata család, házasság Penthilidákkal
Polykratés	Samos	ML 16; GTSZ 87	apja által emelt szobor
Theagenés	Megara	Paus. 1, 28, 1	lányát elveszi Kylón

Az egyetlen tyrannos, akiről a kései hagyomány határozottan állítja, hogy a nép köréből származik, mivel egy szakács fia, Orthagoras, a sikyóni tyrannis megalapítója. Így ír erről egy Kr. e. 2. századi papirusz: „... a köznépből származó és közönséges emberként, nem törődött a jóslattal. A Delphoi által elrendelt többi | 5. jóslatot bemutatta az isteneknek, de azt semmibe vette, amely a tyrannis | 10. eljövételéről szólt. Andreas pedig, amikor fia született, fölnevelte, és elnevezte | 15. Orthagorasnak. Míg csak el nem érte a felnőttkort, olyan életmódot biztosított számára, és úgy nevelte, ahogy egy | 20. szakács fiához és a közönséges polgárok egyikéhez illett. Amikor | 25. fölserdült, és az országot vigyázó határőrcsapat tagjává vált, háború támadt a sikyóniak | 30. és a pellénéiek között, amelynek minden pillanatában erélyesnek és rátermettnek mutatkozott. Amikor a pellénéiek | 35. betörték, és váratlanul rájuk rontottak, védekezés közben több ellenséget megölt, és | 40. és az összes határőr közül ő tüntette ki magát a legjobban. A sikyóniak jutalmul kinevezték őt | 45. határőrpapancsnoknak (*peripolarchos*). Alig hogy része lett ebben a megtiszteltetésben, még fényesebb győzelmet aratott az ellenség fölött, úgyhogy | 50. a polgárok közül sokakat megnyert magának, és maga mellé állított. Egy idő múlva megválasztották polemarchosnak,

l 55. leginkább bátorsága és hadiszerecséje miatt, meg azért is, mert a l 60. polgárok sokasága kedvelte őt. Hivatali ideje alatt vitézül harcolt, megvédelmezve a l 65. hazai földet, és az ellenségnek sok veszteséget okozott, (ezért) a l 70. sikyóniak újból (megválasztották ...)⁴

Orthagoras alacsony származásának határozottan ellentmond két tény. Forrásunk azt állítja, hogy a sikyóniak Orthagorast, katonai érdemeire való tekintettel, megválasztották polemarchosnak. Annak a valószínűsége azonban meglehetősen csekély, hogy egy határőrből, aki ráadásul egy szakács fia, a Kr. e. 7. század arisztokratikus hadvezetése legfőbb katonai vezetőt csináljon. Minthogy azonban Orthagoras feltehetőleg viselt katonai vezetői tisztséget, inkább alacsony származásának meséjéről kell lemondanunk. Különösen azért, mert a töredék eleje arról tanúskodik, hogy Andreas jóslatot kért a delphoi Apollóntól fiára vonatkozólag, ami inkább az arisztokrata családokra, semmint a szakácsokra volt jellemző. E jóslat, talán a Kypselosra vonatkozóhoz hasonlóan, megjövendölte Orthagoras hatalomátvételét, amit, a mese szabályainak megfelelően, Andreas nem vett komolyan. A másik adat, ami inkább annak valószínűségét növeli, hogy Orthagoras arisztokrata volt, méghozzá a leggazdagabb családok egyikébe tartozott, az az, hogy testvére, Myrón, Kr. e. 648-ban megnyerte az olympiai kocsiversenyt, erre a teljesítményre azonban csak a leggazdagabbak voltak képesek.⁵ Szakácsok azonban ilyen vagyont a Kr. e. 7. században sem tudtak felhalmozni. Orthagoras halála után Sikyón trónja Myrónra szállt.

A másik tyrannos, akinek származásáról semmit sem tudunk, de aki, legalábbis Aristotelés szerint, demagóggént jut hatalomra, kardélre hányva az arisztokraták barmait (Arist. Pol. 1305a), a megarai Theagenés. Aristotelés Theagenésre vonatkozó híradásának hitelességét azonban némileg csökkenti az a tény, hogy a stageirita azt is megemlíti, hogy Theagenés a néptől kért és kapott testőrséget, éppúgy, mint Peisistratos vagy Dionysios (Arist. Rhet. 1357b). Ez a történet éppolyan valószínűtlen, és a később uralkodott Peisistratos trükkjének történetírói dublettje, mint ahogy a barmok lemészárlása is inkább a megarai lokálhistorikusok leleménye lehetett az anyai ágon ugyancsak megarai eredetű jószággyilkos, Telamónios Aias tettének mintájára. Ne feledjük, Aias anyja, Periboia, a megarai Alkathoos lánya volt.⁶ Azt azonban bizonyosra veszi a hagyomány, hogy Theagenés lánya és az athéni arisztokrata, Kylón házasságot kötöttek. Egy különösebben alacsony származású megarai, még ha tyrannos is lett, bajosan válhatott volna Kylón apósává. A Theagenés, és általában az archaikus tyrannosok állítólagos népszerűségére vonatkozó aristotelési hagyomány meglehetősen anakronisztikus, és a Kr. e. 4. századi tyrannis és demokrácia ellenes, arisztokratikus színezetű irodalom koholmánya.

Erre utal az is, hogy azok a tyrannosok, akiknek hatalomátvételéről pontosabb értesüléssel rendelkezünk, az esetek legnagyobb részében valamiféle, többnyire katonai,

---

⁴ P. Oxy. XI. 1365; Jacoby FG^rHist 105.F 2. A papirusz Kr. e. 150 k. keletkezett. Vö. Aristotelés: Politika 5,12,1315 b.

⁵ Paus. 6, 19, 2. Vö. *Moretti, L.*: Olympionikai, i vincitori negli antichi agoni olimpici. Roma 1957, 65, nr. 52. Orthagoras és Myrón rokonsági fokáról Hérod. 6, 126; Paus. 2, 8, 1. Ha Myrón Andreas fia volt, Orthagoras testvére kellett legyen.

⁶ Xen. Cyneq. 1, 9; Paus. 1, 42, 1; 3, 12, 7. Vö. Libero i. m. 227.

vezető tisztség birtokában ragadják magukhoz a hatalmat. E tisztségeket pedig csak arisztokraták tölthették be.

Vezető politikai vagy katonai tisztséget visel a tyrannis előtt

Aristodémos	Kymé	Dion. Hal. 7, 5, 2	stratégos
Dionysios	Syrakusai	Aristot. Pol. 1310b	stratégos
Gelón	Gela	Hérod. 7, 154	hipparchos
Kleobulos	Lindos	FGrHist 532 C 23	stratégos?
Kypselos	Korinthos	Aristot. Pol. 1310b Nikol. Dam. FGrHist 90 F 57, 4	polemarchos
Lygdamis	Naxos	Aristot. fr. 558 Athénai. 8, 348 Aristot. Pol. 1305a	stratégos prostatés
1. Miltiadés	Chersonésos	Hérod. 6, 35—6; 6, 103	stratégos
2. Miltiadés	Chersonésos	Hérod. 6, 39; 4, 137	stratégos, archón
Orthogoras	Sikyón	P. Oxy. 1365	polemarchos
Panaitios	Leontinoi	Polyain. Strat. 5, 47	polemarchos
Phalaris	Akragas	Polyain. Strat. 5, 1	epistatés
Pittakos	Mytiléné	Arist. Pol. 1285a Val. Max. 6, 5, ext. 1	aisymnétés
I. Sylosón	Samos	Polyain. Strat. 6, 45	stratégos
Thrasybulos	Miléto	Arist. Pol. 1305a	prytanis (?)

A számos stratégos és polemarchos között feltűnő az akragasi Phalaris epistatési címe. Phalaris, legalábbis Polyainos szavai szerint, elvállalta, hogy a polgárok 200 talantonjából felépíti a hegycsúcson Zeus Polieus szentélyét. A polgárok megbíztak benne, mert mint vámszedő (*telónés*) értett a pénzügyekhez, így átadták neki az templomra szánt pénzt, és kinevezték az építkezés felügyelőjének (*epistatés*). „A közpénzt megkapva sok idegent zsoldosként felbérelt (*pollus men misthantai xenus*), sok hadifoglyot vásárolt, sok követ, fát, vasat szállíttatott építőanyagként a csúcsra. Amint az alapokat kiásták, kihirdette a kikiáltókkal, hogy »aki leleplezi a hegycsúcsról követ és vasat eltulajdonítókat,

ugyanolyan (értékű) ezüstöt kap«. Felháborodott a nép, hogy lopják az építőanyagot. Ő pedig így szólt: »Ugye megengeditek, hogy körbekerítsem az akropolist?« A polis megengedte, hogy körbekerítse és kőfalat építsen köré. Felszabadítva és kövekkel, fejszékkel, csatabárdokkal felfegyverezve a hadifoglyokat, a Thesmophoriák idején támadásra indult, a férfiak legnagyobb részét megölette, s a nőket és gyermekeket hatalmába kerítve tyrannosként uralkodott az akragasiak polisa fölött.» A történet önmagában is gyanúsán mesészerű, de az még különösebb, hogy az akragasiak semmit sem tanultak naív tévedésükből, és néhány évtizeddel később Thérónra bízta az Athéné szentélyének építéséhez szükséges pénzt, Thérón azonban, visszaélve bizalmukkal, „nem ácsokat, kőfaragókat vagy más mesterembereket fogadott föl, hanem a pénzt a doryphorosoknak adta a polis megszerzéséért, és az akragasiak saját költségükön ültették Thérónt saját nyakukba.»⁷ Ebben az esetben nyilvánvalóan Phalaris hatalomátvételének polyainosi dublettjével állunk szemben. Ha nem állt a szerző vagy forrásai rendelkezésére elegendő információ hősük életéről, kéznél voltak a bármelyik tyrannos esetében felhasználható, mert a kor negatív tyrannosképével egybevágó panelek, történeti toposzok.

Phalaris történetébe kissé szertetlenül ékelődik be az az információ, hogy a hatalomátvétel éppen a Thesmophoriák idején történik. Ennek az az oka, hogy egy másik toposz szerint a tyrannosok az ünnepeket szeretik felhasználni hatalomátvételükhöz, mert az ünnep során a polgárok a szentélyekbe mennek, és oda nem vihetik magukkal fegyvereiket. A tyrannos testőrei a polgárok házaiból összegyűjtik a fegyvereket, így már akadálytalanul, és az ellenállás legcsekélyebb valószínűsége nélkül ragadhatják magukhoz a hatalmat. Feltehető, hogy a Thesmophoriák valami hasonló motívum emlékét őrzik az akropolis körülkerítésének és elfoglalásának topikus meséjébe keveredve. Polyainos azonban a hatalomátvétel másik, ünnepséghez kötött formáját is megörökíti, nem zavartatva magát, hogy a két, egymás mellett álló történet (ti. az akropolis elfoglalása és a polgárok lefegyverzése az ünnepen) ellentétben áll egymással: „Az akragasi Phalaris el akarta venni a fegyvereket, ezért elrendelte, hogy a városon kívül rendezzenek a lehető legfényesebb sportversenyt (*agóna gymnikon lamprotaton*). Amikor valamennyi polgár kivonult a látványosságot megtekinteni, bezáratta a kapukat és testőreinek (*doryphorois*) megparancsolta, hogy hozzák el a fegyvereket a házakból.»⁸

Érdemes áttekinteni, hogy a hagyomány szerint hány tyrannos élt a polgárok lefegyverzésének hasonló módszerével:

Polgárok lefegyverzése általában ünnep során

Amphitrés (?)	Milétoz	Nikol. Dam. FGrHist 90 F 52	Apollón ünnepén a nép kivonul, a várost közben elfoglalja
---------------	---------	-----------------------------	---

⁷ Polyainos: Strat. 6, 51.

⁸ Polyain.: Strat. 5, 2.

Aristodémos	Kymé	Dion. Hal. 7, 8, 3	a fegyvereket az isteneknek ajánlják
Panaitios	Leontinoi	Polyain. Strat. 5, 47	fegyverszemle
Phalaris	Akragas	Polyain. Strat. 5, 2	versenyjátékok idején
Peisistratos	Athén	Polyain. Strat. 1, 21	szentélybe nem vihetnek fegyvert
Polykratés	Samos	Polyain. Strat. 1, 23	Héra szentélyébe nem vihetnek fegyvert

A samosi Polykratés testvéreivel együtt hajtja végre Héra ünnepén államcsínyét, és nemcsak elszedi a polgárok otthon maradt fegyvereit, hanem a város akropolisát is elfoglalja. Ebben, legalábbis Polyainos szerint, elődje is volt, a korábban uralkodott I. Sylosón (Polyain. Strat. 6, 45). Ő is azt használta ki, hogy a polgárok a szentélybe nem viheték magukkal fegyvereiket, igaz, a lefegyverzés motívuma elmarad, mert Sylosón — célratörően — az akropolist szállja meg polgártársai távollétében. A samosiak, úgy tűnik, éppoly kevésbé tanultak városuk történetéből, mint az akragasiak, és kétszer is beleestek ugyanabba a csapdába. Vagy pedig Polyainos és forrásai nem voltak különösebben válogatósak, és gátlástalanul mesélték ugyanazokat a történeteket különböző tyrannosokról.

Vizsgálódásom elején abból indultam ki, hogy a történetek elemzése során kiderült, az általunk ismert valamennyi tyrannos vagy arisztokrata, vagy legalább nagyon gazdag családból származott, s az ennek ellentmondó híradások Kr. e. 4. századi vagy még későbbi koholmányoknak bizonyultak. Az anakronisztikus „népvezér” tyrannos elképzelése tehát nagy valószínűséggel minden alapot nélkülöz. A tyrannosok hatalomátvételüket megkönnyítendő, vagy hatalmi pozíciójukat megerősítendő, beházasodtak más tyrannosok, királyok és tyrannisra törő arisztokraták családjába:

Házassági kapcsolat tyrannos családokkal, basileusokkal

Anaxilaos	Rhéigion	Térillos veje	Hérod. 7, 165
Gelón	Gela	veje Thérón	Schol. Pind. Ol. 2, 29b—d; Timaios FGrHist 566 F 93
Kylón	Athén	apósa Theagenés	Paus. 1, 28, 1
Kypselos	Korinthos	veje Agaméstór, Miltiadés nagyapja	Hérod. 6, 34—6

2. Miltiadés	Chersonésos	Oloros thrák király veje	Hérod. 6, 39; Plut. Kimón, 4.
Periandros	Korinthos	Proklés veje	Hérod. 3, 50
Polyzalos	Gela	Thérón apósa	Schol. Pind. Ol. 2, 29b—d
Proklés	Epidauros	Aristokratés orchomenosi basileus veje, Periandros apósa	Heracl. Pont. fr. 144 Wehrli; Hérod. 3, 50
Térillos	Himera	Anaxilaos apósa	Hérod. 7, 165
Theagenés	Megara	Kylón apósa	Paus. 1, 28, 1
Thérón	Akragas	Polyzalos veje Gelón apósa	Schol. Pind. Ol. 2, 29b—d; Timaios FGrH- ist 566 F 93

A tyranosok vagyonukat, vezető társadalmi pozíciójukat kihasználva először a polis valamely vezető, többnyire katonai tisztségét szereztek meg, majd ennek hatáskörét önkényesen tovább bővítve, követeléseitek olykor testőreikkel adva nagyobb nyomatékot, átvették a polis fölötti korlátlan uralmat. Hatalomátvételüket segíthették különféle szellemes cselek, de ezek legnagyobb része olyan sok személyiséghez tapadt az évszázadok során, hogy nem lehetünk biztosak benne, vajon ki alkalmazta őket egyáltalán, és ki az, akinek történetébe csak a mesélő kedv szőtte bele e motívumokat. Ami azonban bizonyosnak látszik a fentiek alapján, az az, hogy a tyranos nem a démos érdekében tör hatalomra, és a hatalomátvétel során a démos nem játszik kiütetett szerepet. A tyranos egyeduralomra törő arisztokrata, aki uralmának aláveti a többi arisztokratát és a népet is. Hatalmának támaszát családjá, házassággal szerzett rokonsága, hetaireiája és testőrsége (ritkábban zsoldoserege) jelentette. Ahogy a tyranosok nem érdeklődtek különösebben a démos problémái iránt, úgy feltehetőleg a démos sem a tyranos vágyai iránt. A szegényebb polgárok számára a tyranis az arisztokrata nemzetségek egymás közötti harcának egy állomása volt, amelyet legfeljebb azért viselt el türelemmel, mert a tyranos hatalmának megszilárdulása a polis számára néhány évnyi belső nyugalmat jelenthetett, amely sok esetben együtt járt a békeévek hatására kialakuló gazdasági fellendüléssel. Ezért nevezhette az Aristotelés neve alatt fennmaradt Athéni állam Peisistratos időszakát Kronos aranykorának.⁹

⁹ Arist. AthPol. 16, 7.